

Regenten en vorsten

LES 1 KOOPMAN IN AMSTERDAM

De 17e eeuw staat bij ons bekend als de gouden eeuw, onder meer omdat handelaren en koopmannen in deze periode veel geld verdienen aan de handel in overzeese waren, zoals koffie, thee, cacao, rijst, maïs, aardappelen, aardnoten, tomaten, aardbeien, bonen, specerijen, kruiden, maar ook tabak, zijde, parfums, goud, zilver en andere edelmetalen. De economische opbloei in de 17e eeuw is het gevolg van de vrijheid die de Noordelijke Nederlanden op Spanje verworven hebben. Antwerpen is tot dan toe de belangrijkste haven. De verovering van deze stad door de Spanjaarden in 1585 geeft de Nederlandse havensteden de kans de rol van Antwerpen over te nemen in de overzeese handel. Bovendien vestigen veel koopmannen uit de Zuidelijke Nederlanden en mensen met belangrijke handelsrelaties zich in Holland, met name in Amsterdam. Om al die mensen te kunnen herbergen, moet de stad worden uitgebreid. De grachtengordels die zo ontstaan, zijn op de stadsplattegrond nog altijd goed te zien. De grachten worden rond de oude stadskern gelegd en verbonden door dwarsgrachten en bruggen. Aan de grachten verschijnen al snel de grote prestigieuze huizen van de rijke koopmannen. De rijkdom van de eigenaars van de grachtenhuizen is te zien aan de gevels. Deze zijn versierd met gevelstenen, ornamenten en beelden. Hieraan is ook vaak het beroep van de bewoners af te lezen. De meeste grachtenhuizen zijn smal. Iedere koopman wil een plekje langs de gracht, zodat de koopwaar gemakkelijk binnengebracht kan worden. Achter de hoge, smalle gevels schuilt een diep, donker en grotendeels koud huis, verdeeld in een woongedeelte, een opslagruimte (vaak op de zolder) en een kantoor. In het voorste gedeelte is het meeste licht en wordt het bezoek ontvangen. Hier is vaak ook een 'mooie kamer', waar de rijkdom van de bewoner tot uiting komt. Er liggen plavuizen, de wanden zijn met tapijten behangen en langs het plafond lopen eikenhouten balken. Een belangrijk meubelstuk is een linnenkist of -kast. De stoelen met hun lange, rechte ruggen en korte, rieten zittingen zijn niet zo comfortabel. De verlichting bestaat uit kaarsen. Vooral 's winters is het er niet erg aangenaam, want de warmte van de open haard reikt niet ver.

Bij de rijken is het woongedeelte gescheiden van het kookgedeelte. Achter in het huis is de eetkamer en eronder de eetkeuken. Slapen doet men in een bedstee. Dit is een ruimte met deurtjes of gordijnen ervoor om de warmte vast te houden. De slaapmuts en het slaaphemd zijn onontbeerlijk in de winter. Ook de beddenpan, een koperen steelpan met gloeiende kolen, wordt als verwarming gebruikt. Op het bed ligt een strozak, een kussen en dekens, en soms lakens. Achter in het huis, op het erf of boven de gracht of put, bevindt zich het secreet (of privaat, stille, plee of gemak). Ook heeft men speciale dozen met daarin tonnetjes of emmers, die in een hoek van de kamer staan en die in de gracht worden gelegd. In de kelder worden eten en drinken koel bewaard. De brandstof (turf) wordt op zolder bewaard.

De rijken laten niet alleen grachtenhuizen bouwen om te laten zien hoe rijk ze zijn, maar ook weelderige buitenhuizen, bijvoorbeeld langs de rivier de Vecht in het Gooi. Vanuit Amsterdam is dat zeven uur varen met de trekschuit. In de zomer begint het in de steden te stinken door het

afval in grachten en op wegen. Daarom verhuist men dan naar het buitenhuis. Het hele gezin verhuist mee, inclusief bedienden. Alles gaat in de trekschuit: serviesgoed, kleding, boeken, tafels, stoelen.

Andere rijken reizen af naar hun buitenhuis in de droogmakerijen. Een droogmakerij is een meer of stuk water dat ingepolderd is. Nergens in de wereld komen er zo veel voor als in Nederland: 95% van alle droogmakerijen zijn te vinden in ons land.

Een van de bekendste waterbouwkundigen van deze periode is Jan Adriaansz Leeghwater. Hij is ook molenbouwer en bekend door zijn oliewindmolen met draaibare kap. Daardoor is deze molen eenvoudiger in de wind te zetten. Als waterbouwkundige is hij betrokken bij verschillende droogleggingen in binnen- en buitenland. De eerste gebieden in Nederland die drooggelegd worden, zijn meertjes in Noord-Holland bij Alkmaar, Egmond en Bergen. Bij het dorpje Zijpe wordt voor het eerst een groter gebied drooggemaakt. Later volgen bekende droogmakerijen als de Beemster en de Purmer. De reden waarom deze gebieden doorgelegd worden, is het tekort aan landbouwgrond door de groei van de bevolking.

LES 2 DE HAVEN

Door de bloei van de handel zijn er ook nieuwe schepen nodig. Die worden gebouwd op de scheepswerf. Aan de bouw van een schip werken veel handelslieden mee: houthakkers, timmerlui, touwslagers, zeilmakers, kuipers en schilders. Een touwslager is een ambachtsman die touw maakt. Een kuiper is een vaten- of tonnenmaker.

Eerst wordt de buitenkant van het schip gemaakt: het geraamte (de spanten) met de kiel. De kiel is feitelijk het fundament van het schip. Tegen dit geraamte wordt dan de buitenkant getimmerd: de huid. Vervolgens worden de mast en het roer aan het geraamte vastgemaakt.

Ook wordt dan de ruimte onder het dek verdeeld in lagen en vakken van verschillende grootte:

- ruimen voor koopwaar en voorraad;
- de kombuis: de keuken aan boord;
- de kapiteinshut en de hutten voor de andere hoge bemanningsleden (officieren);
- de rest van de ruimte is voor de bemanning (kooien, hangmatten en een paar strozakken om te slapen).

Wanneer deze ruimten klaar zijn, wordt het dek gelegd. Daarna begint het tuigen. Een driemaster heeft een fokkemast (voor), een grote mast (midden) en een bezaanmast (achter). De fokkemast en grote mast hebben onder-, mars- en bramzeilen. De bezaanmast is getuigd met een kruiszeil en een langsscheeps latijnzeil. De zeilen en touwen worden aan de ra's (lange rondhouten, dwars aan de mast bevestigd) vastgemaakt. De zeilen vormen de motor van het schip. Om de zeilen te hijsen of te strijken heeft men touwen nodig. Boven de hoogste ra, in de grootste mast, komt het kraaiennest, een uitkijkpost. Tot slot wordt het schip 'waterdicht' gemaakt. De naden (kieren tussen de planken) worden dichtgestopt met hennep en dan wordt het geheel geteerd.

Meer over de bouw van een 17e-eeuws schip: http://www.deruyter.org/diversen_link_Scheepsbouw%20in%20de%2017e%20-%20eeuw.html

De kapitein (of schipper) en de stuurman hebben de leiding aan boord van het schip. Zij geven de bevelen aan de bemanning en bepalen de koers. Verder zijn er aan boord een kok en zijn koksmaatjes, een scheepsdokter (chirurgijn), een zeilmaker, een schrijver, een kuiper, een breuwer (timmerman) en een ziekentrooster (een soort dominee). Zij hebben allemaal hun eigen taak. Een grote reis met een schip is in de 17e eeuw een hele onderneming. De levensomstandigheden zijn ronduit slecht en er zijn veel gevaren: storm, schipbreuk, piraterij en ziekten. Veel matrozen gaan dan ook eerder uit noodzaak (uit armoede of omdat ze iets op hun kerfstok hebben), dan

uit vrije wil of vanwege het avontuur. Er zijn ook veel zeelieden die met een list geronseld worden. Ze weten van tevoren niet dat ze op een schip gaan werken. Vaak zijn ze voor zo'n zware taak helemaal niet geschikt, of ze hebben geen ervaring met werken op een schip (of worden zeeziek). Eenmaal aan boord moet men wachten op een gunstige wind. Het schip verlaten mag niet meer. De kapitein is bang dat een aantal matrozen spijt krijgt en ervandoor gaat. Veel matrozen bezitten niet meer dan wat zij aanhebben. Natte kleren kunnen alleen in de kombuis worden gedroogd, maar daar is niet veel ruimte. Voor het vertrek zijn er vaak al de nodige zieken. Ook ander comfort is ver te zoeken. De slaapruidten zijn klein, de 'kooi' bestaat meestal alleen uit een hangmat of soms uit zakken met stro. Het is er koud, vochtig en vies en ziekten worden makkelijk verspreid. Ook het voedsel bevordert de gezondheid niet echt. Het is niet gevarieerd. Er zijn alleen producten aan boord die redelijk goed te bewaren zijn: vaak peulvruchten, gort, gezouten vis of pekelflees, kaas, spek, beschuit. Vlees en vis worden gezouten en in vaten bewaard, de enige manier om het nog enigszins te behoeden voor bederf. Er zijn enkele levende dieren aan boord voor eieren en vlees. Soms maakt men een tuintje op het voordek, om een keer te oogsten. Ook ratten worden soms op het menu gezet. Drinkwater wordt in tonnen bewaard. Bier, brandewijn, rum en soms wijn vormen een welkome aanvulling en beloning.

Er wordt onder andere handel gedreven met Azië. De schepen vertrekken vanuit ons land met een flinke hoeveelheid zilver aan boord. Dat zilver gebruikt men in Azië om producten aan te kopen die op andere plaatsen weer een grotere winst opleveren. Enkele voorbeelden van producten en specerijen die in Azië gekocht worden:

Canton (China): thee en porselein

Java en Sumatra: koffie en thee

Ceylon: kaneel

Molukken: opium en kruidnagelen

Banda: nootmuskaat en foelie

Coromandel (India): textiel

Japan: zijde

Formosa: suiker, salpeter (bestanddeel van buskruit) en opium

LES 3 WERKEN IN AMSTERDAM

De Hollandse schilderkunst in de 17e eeuw staat in groot internationaal aanzien. De rijke burgerij is in die tijd zowel opdrachtgever als koper. In het buitenland zijn dan nog vooral de adel en geestelijkheid de opdrachtgevers.

De schilders zijn zo gewaardeerd, dat we veel straten naar hen genoemd hebben. De 17e eeuw kent nogal wat schilders die zich specialiseerden in een bepaald soort schilderstukken; de zogenoemde genreschilders. Rembrandt van Rijn (<https://www.rijksmuseum.nl/nl/ontdek-de-collectie/overzicht/rembrandt-harmensz-van-rijn>) is aanvankelijk gespecialiseerd in Bijbelse en mythologische afbeeldingen, later vooral in portretfiguren. Frans Hals wordt bekend om zijn schuttersstukken en levendige portretten. Johannes Vermeer en Gerard Dou worden bekend om hun afbeeldingen met figuren en interieurs van de burgerij of de lagere bevolgingsklasse. Paulus Potter munt uit in het afbeelden van dieren als stieren en paarden. Hun stijl is vaak verschillend, hoewel ze qua onderwerp en uitvoering duidelijk invloed op elkaar hebben. Soms hebben ze dezelfde leermeester gehad, hebben ze een poosje een atelier gedeeld of in dezelfde stad gewoond.

Niet alleen de kunst bloeit, ook de wetenschap. Kaartenmakers en instrumentenmakers bewijzen

de scheepvaart grote diensten. Dankzij steeds betere kaarten en instrumenten (zoals het kompas en de verrekijker) kan men in de 17e eeuw op zee vrij nauwkeurig de juiste breedtegraad bepalen. Maar men heeft nog geen doeltreffend instrument uitgevonden om de juiste lengtegraad te bepalen. Daarvoor moet je de tijd exact weten. Er zijn wel uurwerken, maar die geven allemaal een andere tijd aan. Sommige lopen na een dag wel een uur voor of achter.

In 1657 vindt Christiaan Huygens het slingeruurwerk uit. Volgens Huygens een zeewaardig uurwerk dat op lange zeereizen toch de tijd nauwkeurig weergeeft. Helaas raakt het slingeruurwerk op een slingerend schip meteen ontregeld en kan het niet de juiste tijd aangeven. Het is dus ongeschikt om een positie op zee te bepalen en om de (eveneens niet heel nauwkeurige) zandloper te vervangen. Maar aan de wand in een Amsterdams grachtenpand werkt het slingeruurwerk perfect. Het is op dat moment de meest precieze klok ooit gebouwd en zal dat voor bijna 300 jaar blijven.

Niet iedereen profiteert van de bloei in de kunst, wetenschap en economie. Honderdduizenden mensen leven onder belabberde omstandigheden. De groep armen groeit hoofdzakelijk door twee omstandigheden. Allereerst trekken veel armen uit verschillende gebieden in Europa naar ons land vanwege de rijkdom. Tegelijkertijd stijgen de lonen, prijzen en belastingen enorm. Tussen 1600 en 1650 verdubbelen de prijzen zonder dat duidelijk is of de lonen gelijke tred houden. Zelfs de burgerij heeft het niet makkelijk. De zware belastingen worden geheven op eerste levensbehoeften, zoals brood (25 procent), zout (100 procent) en bier (66 procent). De armen worden hierdoor extra getroffen. De allerarmsten leven onder de bogen van de stadsmuren of in hollen en krotten op het platteland. Met bedeling en armenzorg proberen de rijken hen rustig te houden. Soms deelt men (in de kerk) brood en kleding uit. Ook sticht men gasthuizen voor zieken en hofjes voor arme bejaarden. Wezen brengt men onder in weeshuizen. Ze worden als goedkope krachten uitbesteed en uitgebuit en lopen regelmatig weg. Als het vaker gebeurt, krijgen ze een 'blok aan het been'. Dat bestaat uit twee delen die aan elkaar vastgemaakt worden met de voet erin, zodat de blokdrager klossend door de stad gaat.

Zwerwers en landlopers (waaronder veel wezen) kunnen een ware plaag worden in een streek. De oplossingen zijn weinig effectief. Als de overlast te groot wordt, organiseert men een klopjacht, zodat het probleem zich naar een andere streek verplaatst. Of men sluit ze op in de rasp- en spinhuizen: openbare werkplaatsen waar zwerwers en klaplopers heropgevoed worden door werk en sober eten. In het rasphuis moeten mannelijke gevangenen de hardhouten brazielbomen tot poeder raspen. Dit poeder gebruikt men als textiel- en leerkleurstof. Voor 17e-eeuwse begrippen is het rasphuis een modelgevangenis. Uit het rasphuis stamt de uitdrukking 'pompen of verzuipen'. Een gevangene die daar werk weigert, sluit men op in een kelder. Die kelder stroomt langzaam vol water. Er staat een pomp om dat water uit de ruimte te pompen. De gevangene kan dus letterlijk kiezen tussen pompen of verzuipen ...

Vrouwen sluit men op in het spinhuis. Daar bestaat de dwangarbeid uit het spinnen van draden. Op de poort staat de bedrieglijke spreuk 'Schrik niet ik wreek geen quaat maar dwing tot goet, Straf is myn hant maar lieflyk myn gemoet'.